Osváth Gábor*

A KÍNAI, KOREAI, JAPÁN ÉS VIETNAMI SZAKSZÓKINCS SAJÁTOSSÁGAI

1.1. A távol-keleti tudományos terminológia, a szaknyelv kialakulása szempontjából a kínai nyelv hatása döntő fontosságú volt, hiszen a kínai nyelv és írás hasonló szerepet játszott Koreában, Japánban és Vietnamban, mint a latin és a görög Európában, vagy az arab nyelv a muszlim világban. Koreában hosszú ideig csak kínai nyelvű tudományos művek és irodalmi alkotások születtek.

1.2. A koreai, japán és vietnami nyelv eredetileg teljes mértékben mellőzte az absztrakt (tudományos) gondolkodás szókincsét, de igen gazdag volt, és gazdag ma is a primér érzékelést kifejező szavakban; a koreai (és a japán is) onomatopoiiákban a világ legtermékenyebb nyelvei közé sorolható, nagyszótárakban több ezer körül van a számuk. A szaknyelvi, tudományos lexika ugyanekkor szinte teljes mértékben kínai eredetű, azaz kínai szótagmorfémákból áll össze; ezekből a szótagmorfémákból Kínán kívül, azaz Koreában, Japánban és Vietnamban is keletkezhetett neologizmus, ezt vagy átvették a szomszédok , vagy nem. A kínai szótagmorfémákból szerkesztett szavak aránya mind a koreai, mind a japán (és vietnami) nyelvben 50-60% között van (az angolban a hasonló funkciójú latin és francia elemek aránya szintén 50% fölötti). A kínai lexika tudományos szövegben elérheti a 70-80%-ot; ez azt jelenti, hogy a tudományos, a szakmai terminológia szinte teljes egészében kínai eredetű szavakból áll. A szókincsnek ezt a rétegét sino-koreai, sino-japán és sino-vietnami lexikának nevezik.

1.3. A Távol-kelet számos országa hosszú ideig, egészen a múlt század végéig elzárta magát az európai szellemtől, gyakorlatilag nem volt kapcsolata az európai tudományos élettel. Elsőként Japán ismerte fel a reformok, a változások szükségességét (1868: Meiji restauráció); e reformok hatására a századforduló körül Kína és Japán is modernizálódni kezdett, próbálkozásaik azonban nem voltak annyira sikeresek, mint Japáné: ez vezetett gyarmati (Korea, Vietnam) és félgyarmati (Kína) függőségükhöz. A térségben megnövekedett Japán politikai és katonai szerepe, a tudományos és kulturális életben is modell-országnak tekintette a kínai és koreai értelmiség. Ez azt jelenti, hogy a japán nyelvből történő fordítások során a japánok által kínai szótagmorfémákból szerkesztett sino-japán neologizmusok zömét a koreaiak, kínaiak és vietnamiak átvették: a koreaiban például a sino-koreai szókincs 25%-a ilyen meggondolásokból minősül „japanizmusnak" (KIM JUN-HAK 1987: 52). Néhány példa a japánból történt átvételre:

sino-japán neologizmus		**sino-koreai**	**sino-kínai**	**sino-vietnami**
uchu 'világűr'	→	*udzu*	*yu zhou*	*vu tru*
toron 'discussion'	→	*t'oron*	*tao lun*	*thao luan*
gensho 'jelenség'	→	*hyonsang*	*xian xiang*	*hien tuong*

* Mb. tanszékvezető, BGK KKFK Keleti Nyelvek Tanszéke, főiskolai adjunktus.

Megjegyzendő, hogy koreaiak a „vonat" fogalomnak megfelelő neologizmust nemcsak Japánból (*ki-ch'a* „gőz+kocsi"), hanem Kínából is átvették (*hwa-ch'a* „tűz+kocsi"), s a két szó ma szinonimaként él, bár csak az első, a japános forma minősül hivatalos elnevezésnek (valószínűleg az 1910-1945 közötti japán gyarmati függőség miatt). Az európai tudományos gondolkodás átvétele tehát az európai nyelvek megismeréséhez, s a modern tudomány európai terminológiájának adaptálásához vezetett. Ez az átvétel többféle módon történt.

1.3.1. Bizonyos régi szavakat, kifejezéseket, illetve azok egyes elemeit az európai terminológia jelentésével láttak el. A régi Kínában ismeretlen volt a (politikai) párt fogalma. Ma ezt a fogalmat a *tang* szóval jelölik (Európában elsősorban CSANG KAJ-SEK pártja, a *Kuomin-tang* „Néppárt" szó utótagjaként ismert). A *tang* szó a régi Kínában egy nemzetségi csoportot jelölt, később a hatalmi elit belviszályai idején az egyes frakciók elnevezéséül szolgált, s mivel ez a társadalom az érdekcsoportok leghalványabb politikai körvonalazódását sem tűrte tartósan, a kifejezés pejoratív csengést kapott (vö. magyar „pártütés", „pártoskodás"), később a *tang* szó fokozatosan elvesztette pejoratív csengését. Nem véletlen tehát, hogy amikor a XIX. és XX. század fordulóján Kínában megfelelő szót kerestek az európai nyelvekben használt „párt" fogalmának lefordítására, ezt a szót találták a legalkalmasabbnak (POLONYI 1988: 79). A nyugati „kultúra" fogalom távol-keleti megfelelőjét Japánban alkották meg kínai szótövekből (szótagmorfémákból): *bun-ka*. (Ezt később átvették szomszédai is: kínai olvasata *wen-hua*, koreai olvasata *mun-hwa*, vietnami olvasata *wan-hoa*.) A neologizmus a kínai klasszikus irodalom egyik közismert kifejezésének rövidítése: *wen-zhi-jiao-hua* „írás, kormányzás, nevelés, átalakulás", amely tulajdonképpen azt jelenti, hogy „kormányozni a népet a tanulás és a művészetek segítségével inkább, mint nyers erőszakkal". A kifejezésből az „írás + átalakulás" elemeket vonták össze a kultúra fogalmának érzékeltetésére. A „civilizáció" fogalom átültetése szintén japán eredetű (japán: *bun-mei*, koreai: *mun-myong*, kínai: *wen-ming*, vietnami: *wan-minh*). Ez a szó is egy klasszikus kínai kifejezésre vezethető vissza, annak a rövidítése: *wen-li-guang-ming* „a dolgok természete világossá válik": a „dolgok + világosság" elemek kiemelésével képezték a „civilizáció" neologizmust (TAYLOR 1995:76). Igen érdekes a „forradalom" szó távol-keleti megfelelőjének eredete is. Az európai lineáris történelemfelfogással ellentétben a kínaiakra a ciklikus (vagy dinasztikus) szemlélet volt jellemző. Ez azt jelenti, hogy a történelmet nem egyenes vonalú fejlődésnek látták, hanem körforgásként, újra és újra ismétlődő ciklusok sorozataként. Egy ilyen ciklus egy dinasztia uralkodásának felelt meg, és a következőképpen alakult: egy kiválasztott család az Égtől (*Tian*) megkapja az „égi megbízatást" (*Tian-ming*), és dinasztiát alapít. A kínai „forradalom" szó (*ge-ming*, koreai kiejtése *hyok-myong*, japán: *kaku-mei*, vietnami: *cach-mang*) eredeti jelentése „elvágni az (égi) megbízatást", s a dinasztia bukásával kapcsolatos zűrzavarra, háborúskodásra utalt eredetileg; a modernizációs törekvések korában kapta meg a ma is érvényes „forradalom" jelentést. Mint láttuk, a kínainak ezek a (többnyire) négy szótagból álló aforizmái, bölcs mondásai (kínai nevük *chengyu* „megállapodott szavak") több – az európai civilizációval, tudományos gondolkodással összefüggő – neologizmus megalkotásához szolgáltak forrásul. Ilyen a „közgazdaság" fogalom (megint csak) Japánban megkonstruált megfelelője is (japán: *keizai*, kínai: *jingji* – ejtsd: dzsingdzsi – koreai: *kyongche*, vietnami: *kinh te*), amely a *jingshi jimin* („ellenőrizd a világot, hogy oltalmazhasd a népet!") első és harmadik szótagjának (ellenőrzés+oltalom) összevonásával keletkezett (TAYLOR 1995:35), a szólelemény a gazdaság meglehetősen paternalista felfogását valószínűsíti.

1.3.2. A nyugati szó adaptációjának másik módjaként azt szótagokra bontották, és minden szótaghoz kerestek egy hozzá hasonló ejtésű kínai szótagot, hogy le tudják írni kínai írásjegyekkel. Így lett az angol club szó a kínaiban *ju-le-bu* („együtt + szórakozik + részleg"); sino koreai ejtése *ku-rak-pu* sino-japán ejtése *ku-ra-bu*, sino-vietnami ejtése: *cau-lac-po*. (Ezt a szót is a japánok szerkesztették meg.) Nem mindig sikerült azonban olyan kínai szótagmorfémákat találni, amelyeknek a jelentése valamennyire is fedné a forrásnyelvi jelentést: a kínai *Xiong-ya-li* országnév kiindulópontja az angol Hungary volt, s elemeinek jelentése: „hun + agyar + érdek". A mai koreaiban ezt a – főleg a mai kínaiban elterjedt – megoldást szinte teljesen kiszorította a forrásnyelvi hangalak koreai fonetikus írással

történő közvetlen átvétele: *k'ullob* „club", *Hongari* „Hungary" (lásd később). A koreaiban a transzkripció viszonylag könnyen megy, mivel a kínai négyszázzal szemben a koreaiban mintegy kétezer a lehetséges szótagok száma. A japán is a közvetlen átvételt preferálja, de a japán fonológia sajátosságai és a szótagírás korlátai miatt általában nehéz felismerni az átadó nyelv eredeti hangalakját: *suchiru* „steel", *deruta* „delta" stb.

1.3.3. A nyugati szakszókincs átvételének legproduktívabb módja a tükörszó; ez is többnyire a kínai szótagmorfémák segítségével történik (a tükörfordítások nagy része is Japánban jött létre). Sino-koreai olvasatban:

-chu-i	(uralkodó+gondolat)	„-izmus"
kun-guk-chui	(katona+ország+izmus)	„militarizmus"
kong-san-chui	(„közös+vagyon+izmus)	„kommunizmus"
kajok kyehoek	(család+terv)	„családtervezés"
chayu muyok	(szabad+kereskedelem)	„szabadkereskedelem"
sanop hyongmyong	ipar+forradalom)	„ipari forradalom"
chabon-chui	(tőke-izmus)	„kapitalizmus"
kagyok chongch'aek	(ár+politika)	„árpolitika"
chok-cha	(piros+betű)	„deficit" < red letters
huk-cha	(fekete+betű)	„többlet" < black letters
imp'uleishon-yul	< *inflation-rate*	„inflációs ráta"
sogyu-dallo	< *petrodollar*	„olajdollár"
suip-k'wot'o	< *import quota*	„importkvóta"

1.3.4. A nyugati lexika adaptációjának igen gyakori módja a forrásnyelvi hangalak közvetlen átvétele is (Koreában a *hangul* nevű hangjelölő betűírás, Japánban pedig a *katakana* szótagírás segítségével). Az angolból származó kölcsönszók magas arányának kialakulásához az is hozzájárulhatott, hogy a nemzetközi tudományos terminológia és a földrajzi nevek túlnyomó többsége is az angol nyelv közvetítésével és angol hangalakban került a japánba és a koreaiba: *k'at'egori* < category, *dainomait'u* < dynamite, *aisot'op'u*<isotope stb.

2. A koreai és japán szaknyelv egyik fontos szemantikai sajátossága, hogy ott is különbséget tesz konkrét és absztrakt fogalmi szint között, ahol a magyar vagy más európai nyelvek ezt nem teszik meg. Ennek megfelelően számos olyan szinonimapár alakult ki, amelyeknek a fordítása magyarra csak egyetlen szóval vagy körülírással lehetséges. A koreai nyelv példájával illusztrálva a konkrét jelentést általában eredeti szó, az absztraktabbat általában sino-koreai szó fejezi ki. A *charada* ige a konkrétabb jelentéskörbe tartozó biológiai növekedésre utal (a fa nő, a gyerek öt centit nőtt stb.), a *songchang* az absztraktabb, gazdasági teljesítménnyel összefüggő fogalomkört is magába foglalja (*kyongche-songchang* „gazdasági növekedés". A szaknyelvi terminológia szócsaládja majdnem minden esetben az absztrakt fogalmi kört jelző sino-koreai szavakra épül, így például: *kagyok-chongch'aek*, „árpolitika", *kagyok-pyondong* „ármozgás", *kagyok-insang* „áremelkedés" stb., a piacon viszont eredeti koreai szóval kell kérdezni (konkrét sík): *kaps-i olmayeyo*? „Mennyi az ára?" A *-kum* „pénz" jelentésű utótag elhagyása vagy megléte arra utal, hogy a valamely értéket jelző fogalmat általában (absztrakt módon) vagy konkrétan, pénzben kifejezve óhajtjuk megnevezni:

sang	„jutalom"	*'sang-gum*	„jutalom" (pénzben)
chabon	„tőke"	*chabon-gum*	„tőke" (pénzben kifejezve)

taebu	„kölcsön”	*taebu-gum*	„kölcsön” (pénzben kifejezve)
ch'ayong	„hitel”	*ch'ayong-gum*	„hitel” (pénzben kifejezve)
posang	„kártérítés”	*posang-gum*	„kártérítés” (pénzben kifejezve)

A *-so* („írás”) utótag megléte azt fejezi ki, hogy valamely interperszonális aktus írásban történt-e meg, vagy ezt a tényt a beszélő nem tartotta fontosnak kiemelni:

chumun	„megrendelés”	*chumun-so*	„megrendelés” (írásban)
kyeyak	„szerződés”	*kyeyak-so*	„szerződés” (írásban)
kyonchok	„kalkuláció”	*kyonchok-so*	„kalkuláció” (írásban)

Ez a szemantikai jelenség az oka annak, hogy a „Beszéljük meg a szerződést!” (*kyeyak- ul habui-hapshida*) és az „Írjuk alá a szerződést!” (*kyeyak-so-e somyong-hapshida*) mondatokban a „szerződés” szó koreai fordításai nem cserélhetők fel egymással.

3.1. A kínai nyelv a szótagmorfémák segítségével nemcsak igen változatos jelentésárnyalatokat képes kifejezni, hanem egyes szótagmorfémák elhagyásával, s a maradék kombinálásával igen tömör, rövid lexikai egységeket tud produkálni, amelyek csak az iskolázott személyek számára jelentkeznek motivált szókként (a továbbiakban csak sino-koreai példák):

su-chi	„fizetési mérleg”	< *su-ip* „bevétel” + *chi-ch'ul* „kiadás”
in-gwa	„ok-okozat”	< *won-in* „ok” + *kyol-gwa* „eredmény, okozat”
su-gup	„kereslet és kínálat”	< *su-yo* „kereslet” + *kong-gup „*kínálat”

3.2. A rövidítések követező típusa is arra a jelenségre vezethető vissza, hogy a kínaiban minden szótagnak van jelentése. Igen gyakori, hogy az (általában) két szótagú szónak csak egyik szótagja válik egy újabb lexikai egység elő vagy utótagjává: *kagyok* „ár” > *yu-ka „*olaj+ár”, *mul-ka* „áru+ár” *chu-ka „*részvény+ár”. A *pu-bun* szó elő- és utótagja külön-külön és együttesen, összetett szóként is ugyanazt jelenti: „rész”. Ez az oka annak, hogy a szócsaládjába tartozó szavak megalkotásakor mind az első, mind a második szótag felhasználható volt, s ennek jelentés-megkülönböztető szerepe is kialakult: *pu-op* (rész+munka) „mellékállás”, de: *pun-op* (rész+munka) „‘munkamegosztás”! A *pu-bun* elő- és utótagja segítségével a következő származékszók hozhatók létre (a leggyakoribbak):

pu			***pun***		
pu-chi	(rész+föld)	„telek”	*pun-gwang*	(rész+fény)	„spektrum”
pu-chang	(rész+főnök)	„részlegvezető”	*pun-gwa*	(rész+osztály)	„szekció”
pu-p'um	(rész+dolog)	„alkatrész”	*pun-guk*	(rész+sarok)	„polarizáció”

A *kun-dae* „hadsereg” tagjai szintén megegyező jelentésűek (a magyarban is azzá vált: had+sereg!), s a fenti példákhoz hasonlóan lesznek más szavak elő-, illetve utótagjai:

kun			***dae***		
kun-in	(had+ember)	„katona”	*ham-dae*	(hajó+had)	„flotta, hajóhad”
kun-ham	(had+hajó)	„hadihajó”	*ip-dae*	(belép+had)	„bevonul”
kun-bok	(had+ruha)	„egyenruha”	*dae-chang*	(had+főnök)	„százados”

A *pu-pun* és *kun-dae* típusába tartozó kétszótagú szavak kialakulásának oka (a régi kínai nyelvben) az volt, hogy a rengeteg egyszótagú szót, amelyek között sok volt a homonima, igen könnyen

összetéveszthették egymással. Ennek elkerülésére a hasonló jelentésű szótagokat gyakran egymással értelmezték, így ezek idővel összetapadtak (TAYLOR 1995: 35-36).

4.1. A szaknyelvben, jelentéstani szempontból, a mennyiséget kifejező fogalmak is komoly nehézséget jelentenek a nyelvtanulók számára, hiszen használatuk meglehetősen eltér az európai nyelvszemlélettől. Mind a koreaiban, mind a japánban – a kínai nyelv óriási befolyása miatt – kettős számrendszer alakult ki: százig eredeti tőszámnevek és kínai eredetűek egyaránt vannak és egymás szinonimáiként léteznek; száz fölött viszont csak a kínai lexika használatos (ismerik ugyan az eredeti koreai „száz" és „ezer" jelentésű számnevet is, de csak mint nyelvtörténeti adalékot; a gyakorlatban nem használják). A korábban említett distinkció a lexikának erre a rétegére is érvényes. Az eredeti koreai és japán számnevek alacsonyabb stílusértékűek, kevésbé udvariasak, a kínai eredetűek választékosabbak, udvariasabbak, s a szaknyelvben, a matematikai és egyéb műveletek esetében, a mértékegységek kifejezésekor – néhány kivételtől eltekintve – szinte kizárólag ezeket használják.

4.2. Minden távol-keleti nyelvben igen jellemző szófaji kategóriát képeznek az ún. számlálószavak vagy számláló főnevek, amelyek az európai nyelvekben is korlátozottan bár, de előfordulnak, vö. magyar (két) darab, (két) fő. A koreaiban a számlálószó többnyire nem önálló főnév: csak számnévi jelzővel együtt fordulhat elő. Használata kötelező! Az eltérő osztályba sorolt főnevekhez eltérő számlálószó tartozik, tárgyak: általában *gae*, gépek: *dae*, házak: *ch'ae*, papír, levél: *chang*, emberek: *myong* vagy *saram*, állatok: *mari* stb. A számlálószót tartalmazó jelzős szerkezet az európai nyelvekének a fordítottja; a számnév+számlálószó a főnév után áll: *sonbangi, se dae* „három esztergagép" (tkp. „esztergagép, három darab"), *kae, han mari* „egy kutya" (tkp. „kutya, egy »fej«"). Kereskedelmi tárgyalások során, különösen a nagyobb mennyiségek esetén félreértéseket okozhat a tárgyalt nyelveknek az a sajátossága, hogy ezer fölött megváltoznak az ún. váltószámok. Az európai tízezer (számnévnek) a kínai kultúrájú országokban egy motiválatlan tőszó felel meg; kínai: *wan*, koreai *man*, japán: *ban*, vietnami: *van*. Ennek megfelelően a százezer: *ship-man* (tíz+tízezer), a millió: *paek-man* (száz+tízezer), a tízmillió: *ok*; milliárd: *ship-ok* (tíz+százmillió) és így tovább.

IRODALOM

KIM JUN-HAK: Hantsa-mal-ui t'obagi-mal-lo machomginun dee ttarunun munjewa ku haegyolch'aek (A sino-koreai szavak eredeti koreaira történő cseréjének problémája). In: Kugo-saenghwal, 1987/8 Szöul, 51-63 p., 1987.

OSVÁTH GÁBOR: A koreai modernizáció és az angol nyelv, In: (Fáyné Péter Emese szerk.) Szakmai füzetek. Bp., Külkereskedelmi Főiskola. 265-272 p., 1996.

POLONYI PÉTER: Kína története. Budapest, 1988.

TAYLOR, I., TAYLOR, M. M.: Writing and Literacy in Chinese, Korean and Japanese. Amsterdam/Philadelphia, 1995.